

19. května 2003

Pojetí národa a státu v myšlení Emanuela Rádla

P 1138 Dějiny politického myšlení VI.

PhDr. Bohumil Doležal, PhD.

Tereza Novotná

IPS VI., LS 2003

OBSAH

Úvod	str. 2
Stát v pojetí E.Rádla.....	str. 2
Organický typ státu.....	str. 3
Většinový typ státu.....	str. 4
Smluvní typ státu.....	str. 6
Lidská práva.....	str. 7
Lidská práva v československé ústavě.....	str. 8
Lidská práva národnostní.....	str. 9
Co je národ.....	str. 9
Čechoslovakismus.....	str. 10
Problém národnosti.....	str. 11
Závěr.....	str. 12

ÚVOD

Národ, národnost a pojetí státu dle Emanuela Rádla je tématem této mé práce. Jeho názory na svou dobu až vyhocené chci popsat, porozumět jim a případně se je pokusit zhodnotit. Chci se též věnovat jeho postoji v otázce lidských práv, v otázce čechoslovakismu za První republiky a jeho názoru na minority v poválečném Československu.

STÁT V POJETÍ E. RÁDLA

Emanuel Rádl se ve dvacátých letech 20. století zapojil do polemiky o smyslu dějin a smyslu státu a jeho úlohy v poválečné Evropě. Všimá si, že zájem o stát a vše co s ním souvisí je „upřílišený“ a „že je možno se nadít reakce, kdy se lidé zeptají, stojí-li stát za ten zájem, který se mu věnuje.“¹ Dle Rádla axiomem doby zvláště v Evropě je, že stát má být a máme a se o něj starat, a to bez debat. Ve Spojených státech a v Anglii nemá ve veřejném životě politický zájem zdaleka tak významné místo jako v našich zemích. Dále se E.Rádl táže: je toto znamením nižší úrovně Anglie a Spojených států? Všimá si též faktu, že čím dále na východ, tím je zájem obyvatelstva o stát větší, i když se všeobecně uznává „nízkost a planost politických zápasů.“² Autor vyjadřuje naproti zájmu o stát víru v dějinnou úlohu jedince. Člověk není produktem společnosti, nýbrž živí lidé, každý svým způsobem, společnost tvoří. Individuální zájmy jsou prvotnější než zájmy organizace i než státu.

E.Rádl člení demokratické státní zřízení na tři typy, které se v praxi proplétají. Jde o typ organický neboli německý, dále většinový (demokracie v užším smyslu) a smluvní neboli liberalistický.

1. *Typ organický*: toto pojetí předpokládá, že lid i stát je organismem a jednotlivci jeho orgánem. Lid, národ a

---

¹ E.Rádl, *Válka Čechů s Němci*, Melantrich, Praha 1993, s. 115

² E.Rádl, cit.d., s. 115

stát jsou výsledkem přírodního dění. Z rodiny vyrůstá kmen, z kmene národ, z národa stát.

2. *Typ většinový*: zde se lid chápe více méně atomisticky jako součet individuí, kde každý jednatel má tutéž hodnotu. Hlasy jednotlivců se sčítají a většina rozhoduje.
3. *Typ smluvní*: na základě privilegií neboli autonomie je vystavěn smluvní stát. Stát organizuje autonomní jednotky (práva jednotlivce, společenských útvarů, jazyků, podniků, obchodu, škol atp.), vlastně je privilegizuje. Výsady se staly zdrojem státního omezení. Spravedlnost je ve smluvním státu primárnější než stát a zákon. Zákony tam nejsou pro stát, ani lid, ani národ, ale zabezpečují pořádek.

ORGANICKÝ TYP STÁTU

Organické pojetí společenských útvarů je podvědomým základem veřejného života. Na vyšší stupeň se kmenové cítění povzneslo tam, kde se stalo základem pro teorii o podstatě státu. Ve střední Evropě měly vliv organické teorie v reakci proti velké francouzské revoluci a její osvícenské víře v jednotlivce a jeho rozum. „Posvátné bytosti“ jako je národ a stát, nemohou být součtem tvořivých jedinců. Toto pobouření bylo zvláště silné mezi romantiky německými, v Rakousku, Rusku. Bylo spojováno s ideologií J.G. Herdera a J.G. Fichteho. Dle této filosofie je stát dílem osudu, historie, přirozeného lidového instinktu, je to dílo boží, před nímž jedinci nezbyvá než se pokořit. Žákem Herdera byl G.W.F. Hegel, jenž tyto myšlenky dále rozvíjel a ovlivnil K. Marxe. Dle Hegela je stát individuum, které se vyvíjí živelnou silou z podvědomí přírody v uvědomělou organizaci. Nahodilé individuum se musí podrobit. U Marxe jsou obdobně hnány proletářské masy ke svému světodějnému úkolu. Dle E. Rábla organické pojetí předpokládá, že

lid i stát je organismem, pro nějž jsou jednotlivci orgány. Rádl se táže: kdo je lid československý nebo národ československý v terminologii naší politiky? Nejsou to jen dnes žijící obyvatelé Československa, jazyka českého a slovenského, nýbrž Češi a Slováci, počínaje praotcem Čechem a také ještě budoucí pokolení. Není to úhrnná vůle těchto lidí, je to podvědomí českého a slovenského národa, označovaného jako „národní vědomí“, „Žižkův odkaz“ atd. Takto pochopený lid český stojí proti Němcům, Maďarům, přistěhovalcům a proti „zrádcům národa“. Demokracií se pak rozumí vláda lidu pochopeném v tomto smyslu. Toto mýtické chápání lidu patří do myšlení organického (Herder, Fichte, Kollár, Jungmann, slavjanofilové, panslavismus, pangermanismus). Na tomto organickém pojetí stojí dnešní středoevropský nacionalismus, upozorňuje Rádl. Stát je vyvrcholením národní myšlenky. Všechno ostatní, náboženství, věda, průmysl, sociální zřízení je jen prostředkem, aby se národ uplatnil. Rádl konstatuje: „Takové je pojetí československého státu; po válce celá naše veřejnost byla zachváčena touto ideologií.“³ Dále varuje, že se toto kmenové vlastenectví u nás přetvořuje v tzv. fašismus, neboť oba směry ctí národ coby mýtickou sílu, které se musí jednatlivec bez kritiky podrobit.

VĚTŠINOVÝ TYP STÁTU

Pokročilejší „našinci“ se však drží demokracie většinové, rozšířené po Evropě od dob francouzské revoluce. V Evropě i v našem státě, píše Rádl, je tento typ demokracie vydáván za ideál demokratického zřízení. Konstatuje však, že ve skutečnosti je u nás spojován s organickým pojetím společnosti. Demokracie většinová má tu přednost, že dává každému jednotlivci svobodnou volbu a počítá s jeho rozhodnutím. Sociologové však podotýkají: všeobecné

---

³ E.Rádl, cit.d., s. 120

a tajné hlasovací právo zrušilo sice absolutistickou moc jednoho monarchy, ale jen aby ji přeneslo na většinu vládnoucí státu. Většina není nikomu odpovědná, jak lze pak rozeznat vůli a z vůli většiny? Většinová demokracie tak není postavena na ideji spravedlnosti, nýbrž jedině na ideji moci. Její poslední slovo je „většina vítězí“ a ne „pravda vítězí“. Nezná privilegia individuálních vlastností, například rozdíl mezi mužem a ženou, mezi zdravým a nemocným, rozumným a hlupákem. Nezná práva na osobní přesvědčení, ani právo na svůj jazyk, svoji kulturu, svoje náboženství. Tento absolutistický charakter většinové demokracie je nejkrajněji uskutečněn v komunismu, kde předpokládaný zájem lidstva je absolutní normou pro jednotlivce. U nás se této většinové demokracie užívalo zvláště v boji proti Němcům. „Protože Němci jako ‚menšina‘ neměli podle ní žádných práv, než která jim dala česká ‚většina‘... Teorie o Němcích a Maďarech jako menšinových národnostech našeho státu je založena na kombinaci organického a většinového pojetí demokracie. V duchu pojetí organického jsou Češi jediným vládnoucím kmenem v zemi, plníce její historické poslání. V duchu pojetí většinového je jich víc (sečteme-li Čechy a Slováky), a proto mohou si jako většina odhlasovat cokoli proti Němcům, kteří jsou pouhou menšinou.“⁴ Protože každá nahodilá většina by měla absolutní význam, omezuje se tato demokracie zaváděním kvalifikované většiny. Ovšem sám fakt ústavy, volebního zákona a všechna zřízení, kterými zákonodárce omezuje hlasovací svobodu, jsou proti většinovému principu. Většinová demokracie nemůže být tudíž nikde důsledně prováděna.

---

⁴ E.Rádl, cit.d., s. 130

SMLUVNÍ TYP STÁTU

Smluvní pojetí společnosti, základ anglosaského veřejného života, pochází ze středověké víry v privilegia. V Anglii od dob Magny Charty byly výsady aristokracie prostředkem na obranu zájmů země, a tedy všeho lidu, proti přehmatům krále. Výsady se staly zdrojem státního zřízení. Od středověku je tam stát omezován ve své pravomoci výsadami jednotlivce. Tato privilegia, na pevnině pokládaná za protiklad demokracie, se v Anglii stala jejím východiskem. Švýcarsko, Anglie a Spojené státy mají zřízení, které z této smluvní ideologie vychází. Ve smluvním státě není lid svrchovanou autoritou, stát není suverénní, ačkoli se to abstraktně říká. „Vláda lidu“ je jen jedním z prostředků jak spravedlnost uplatnit. Spravedlnost je ve smluvním státě primárnější než stát a zákon. Zákony zabezpečují pouze pořádek, nejsou pro stát, pro lid, ani pro národ. Lidé se mohou v klidu věnovat jiným úkolům, než které jsou vymezeny zákony. Zákony nejsou lidem ukládány, lidé však rozumně uznávají, že zákony zabezpečující pořádek, pomáhají k iniciativnímu životu a stát je jen jedním, nikoli hlavním projevem lidské činnosti. „Ve státu smluvním občan trvá na vlastních, původních... právech, od nichž teprve jsou odvozena práva státu; jedině pokud státní zákony jsou slučitelné se zákony svobody jednotlivce, jsou spravedlivé.“⁵ Rádl podotýká, že je mu daleka myšlenka, že státní zřízení anglické nebo americké je vzorné. Říká však, že každá státní ústava, která neuznává, že mravní vědomí jednotlivce stojí výš než jakýkoli státní zákon jakkoli ustanovený, je nepřirozená a násilná. V Anglii a Spojených státech se dle Rádla tato zásada uznává, v naší ústavě však chybí.

---

⁵ E.Rádl, cit.d., s. 138

LIDSKÁ PRÁVA

Pro moderní demokracii jsou tzv. lidská práva tak významná, že lze podle postoje k nim posoudit demokratičnost země. Lidská práva jsou základní myšlenkou ústav. E.Rádl se důkladně zabývá lidskými právy na podkladě francouzských revolucionářů z roku 1789. Udělování různých výsad bylo v minulosti založeno na panovníkově libovůli. V dnešní době zní otázka takto: není v zájmu některých skupin, aby byly chráněny zvláštními výsadami? Například děti není možné podrobit mechanicky zákonu o rovnosti. Děti musí mít svá zvláštní práva vytyčená zákonem. Dále podle teorie o rovnosti mezi lidmi by měly být ženy ve všem rovny mužům, tj. nejen mít stejná práva, ale i stejné povinnosti. Ženy mají volební právo, ale nemají brannou povinnost. Rádl vidí přehmat organického pojetí státu a většinové demokracie ve smyslu omezení práva jednotlivce také v zákoně, který nejen zrušil šlechtictví, řády a tituly, ale zapověděl i používání rodného jména s přídomkem. Šlechtické jméno je ideové dědictví po předcích. Jestliže se my můžeme nazývat Čechy a z toho odvozovat závazky, jakým právem bereme jméno šlechticům? Jméno je osobní, nedotknutelný majetek.

Smyslem lidských práv je, že každý občan je absolutní jednotkou společnosti, společnost pak sumou jednotlivců. Během 19. století se začalo individualistického pojetí lidských práv zneužívat. E.Rádl uvádí příklad Uher. Jednotlivec mohl mluvit slovensky, psát, co chtěl, zřizovat slovenské školy. Jako jednotlivec byl svoboden. Jako příslušník slovenského národa tuto svobodu neměl, protože slovenství je kolektivum, na něž se lidská práva nevztahují. V nové době se ovšem stalo zvykem rozšiřovat lidská práva na kolektivní. Příkladem mohou být dělnická práva. Rádl sděluje: dnešní přirozená práva individuální se rozšiřují na kolektivní. Zvláště na slabší kategorie společnosti, děti, ženy, dělníky, rasy, kmeny, národnosti. Právo ženy, aby nebyla volána k odvodu, není právo jednotlivé ženy, ale všech žen. Právo na uplatnění vlastní národnosti je založeno

individuálně do té míry, že každý z nás je mravně zavázán toto právo uznat a příslušník té národnosti je povinen individuálně za ně bojovat. Je to však kolektivní právo vztahující se na řeč, kulturu, školství atd. Toto vše znamená, že ve společnosti existují kolektivy dané přírodou (ženy, děti), kulturou (církve, kmeny), hospodářskou organizací (dělnictvo), které mají základní práva hlubší než státní ohledy.

LIDSKÁ PRÁVA V ČESKOSLOVENSKÉ ÚSTAVĚ

Československá ústava První republiky zná jen individuální lidská práva. Zvláště přísně jsou chápána individuální práva národností v republice, ovšem až na právo Čechů a Slováků, které „je vzato z ideologie německé a není tedy vlastně lidským právem.“⁶ E.Rádl upozorňuje na opatrnost ve formulacích zákonodárce v národnostních otázkách. Ústava zaručuje fakticky jen práva těm jednotlivým Němcům a Maďarům, kteří mají finanční a intelektuální moc se těchto práv dovolávat. V ústavě není žádné zvláštní ustanovení o právech Němců a Maďarů. Jde jen o práva československých občanů anebo příslušníků etnických skupin. Význam tohoto ustanovení přibližuje Rádl dosazením kupříkladu dělnictva místo jiných československých národností. Bylo by jasné, že dělník je před zákonem roven (to nemusí být ani v ústavě). Dělník se může stát úředníkem, když vyhoví podmínkám, může hájit své zájmy. Jedině to, ale jako zvláštní třídu by ho ústava neuznávala. Z toho vyplývá, že národnostní zákonodárství je výhradně individuální a nezná kolektiv. Totéž se týká jazyka. Naproti tomu jsou dělnická práva kolektivní, mají právo na odborovou organizaci, mohou uzavírat kolektivní smlouvu, mají osmihodinovou pracovní dobu, sociální pojištění, minimální mzdu, právo na stávkou apod. Toto svědčí o tom, že se postavení dělníka vlastně vymezuje právem

---

⁶ E.Rádl, cit.d., s. 149

kolektivním. Přitom práva dělnická nejsou „přirozená“ a „nezadatelná“ ve smyslu odvození z lidské podstaty.

LIDSKÁ PRÁVA NÁRODNOSTNÍ

Stát je služebníkem národností, nikoli jejich pánem. Národnost je právním subjektem, jenž s jinými subjekty vstupuje v smluvní stát. Národnostní právo je právem kolektivním. Je třeba chránit celé národnosti, nejen jednotlivce. Dle E.Rábla se slovy saint-germainské smlouvy o „menšinách etnických, československých občanech jiného jazyka než českého apod.“ obchází skutečnost tak, aby nebylo potřeba vymezit národnostní právo. V Československu jde o určité národnosti: o Čechy, Slováky, Němce, Maďary, Poláky, Rusíny, Židy. Právo těchto národností musí vycházet z jejich speciálních potřeb a musí být vymezeno. Tyto národnosti nejsou cizinci, jsou to konstitutivní jednotky státu. Právo národností je kolektivním právem. Smlouva tvořící stát může být jednostranně zrušena pouze za zvláštních okolností. Například vzpoura musí být mravně odůvodněna.

CO JE NÁROD

Pojem národ ve své podstatě nevyjadřuje nic jiného než kmen. Od národa se rozlišuje pojem národnosti. Národnost většinou znamená kmen, jenž dostoupil jistého kmenového vědomí, někdy je charakteristikou vlastností příslušníků kmene či národa. Lidské osudy jsou hnány mnoha faktory a myšlenkami. Někdy přírodními podmínkami, hospodářskými silami, zápasem, sympatiemi a antipatiemi. Mnohé z těchto pohledů se stávají idejemi a ty pak ovlivňují pozdější vzájemné postoje. Mnohdy ovládnou celé společnosti a stanou se instinktem. Jejich rozšíření je podmíněno okolnostmi a není je třeba zdůvodňovat. Na východ od Rýna dle

filosofa Herdera převládá organické pojetí národa, kdežto západně od Rýna je více rozšířeno politické národní pojetí. Podle Herdera, který se stal „slovanským apoštolem“, je národem v podstatě ten kmen, který si svoji kmenovou jednotku uvědomil a aspiruje na politickou samostatnost. Ovšem i národ je pro Herdera přírodní jednotkou. Nejpřirozenější stát je s jedním národním charakterem. Stát je jen vyvrcholením rodiny. Západní státy, založené na jiné ideologii, jsou vesměs násilné, protože jsou prý založeny na výbojích, což je nepřirozené.

Jinak je chápán národ před Herderem a v západních zemích. Zde se za národ považuje lid, který se zorganizoval pod jednou ústavou a je k ní loajální. Původ, kmenová příslušnost není sice bez významu, ale hlavní je vůle tvořit státní společenství. Podle tohoto hlediska jsou občané Spojených států národem nehledě na to, odkud do Ameriky přišli a jaká je jejich mateřská řeč.⁷ Emanuel Rádl, jak sám přiznává, upřednostňuje toto pojetí národa. V současnosti je podle E.Rádlů úkolem překonat kmenové cítění ideou politického národa, jehož členy budou Češi, Němci, Slováci i Maďaři.

ČECHOSLOVAKISMUS

Československý stát byl založen jako stát Čechů a Slováků s početnými minoritami Němců a Maďarů. Němců bylo o třetinu více než Slováků a byli hospodářsky a kulturně mnohem silnější. Maďarů bylo o polovinu méně než Slováků. Češi a Slováci jsou však ve státní koncepci kmenem – národem. Nový stát spojuje oba kmény opět v původní přirozenou jednotku. Stát je „kmenový“, neboť je státem jednoho kmene Čechoslováků. Podle tohoto pojetí je jasné, že Němec není Čechoslovákem ani členem československého národa, nýbrž je příslušníkem minority, která obývá tuto republiku. Čechy a

---

⁷ Zajímavé je, že dodnes se např. v dotaznících před příchodem do USA vyplňuje položka „nationality“ nikoli jako národnost či etnická příslušnost, ale jako státní občanství.

Slováky drží pospolu ústava a nikoli instinkty. Slovo Čechoslovák je uměle vytvořené pro praktickou politickou potřebu. Ideologie o menšinách vedla k následující koncepci: z Čechů a Slováků kmenově příbuzných byl vytvořen jeden národ se státním jazykem československým, který však ve skutečnosti neexistuje, existují pouze jazyky český a slovenský. Spojení Čechů a Slováků tak překračuje meze kmenového spojení. Z toho vyplývá, jak praví E.Rádl, že národ československý, který má dva státně uznané jazyky, by mohl „unést“ i jazyky tři nebo čtyři. Pojmu národa, jak je vidět, mnohojazyčnost neodporuje.

PROBLÉM NÁRODNOSTI

Ve stati Národnost jako vědecký problém se E.Rádl teoreticky i konkrétně věnuje statistickému sčítání lidu v roce 1921. První část práce obsahuje jeho názory na národnost a polemiky s názory jiných. Rádl se zabývá „logickými podivnostmi“, které vyplynuly ze sčítání lidu. Lidé se měli přihlašovat k jednotlivým zde úředně uznaným národnostem. Postřehy E.Rádl, které dokládá údaji, jsou opravdu přinejmenším zvláštní. Lidé v mnoha oblastech měli strach se přiznat k německé národnosti, v některých naopak k české. Kromě obav lidé uvažovali i o tom, zda je výhodnější se přihlásit k té či oné národnosti a podle tohoto kalkulovat svou národnost nakonec udávali. Těžkosti statistiků dobrat se pravé národnosti lidí Rádlovi potvrzovaly jeho názor, že národnost není organického původu, ale je uchopitelná rozumově. Tolik opěvovaná kmenová příslušnost je pro občany v realitě většinou tím posledním. Pro Rádl je tento fakt dokladem toho, že národ či národnost je pro člověka otázkou volby, ne kmenové příslušnosti a pocit sounáležitosti se státem a loajalita s ním je důležitější než kmenová příslušnost jedinců. Otázka volby národa či národnosti je přímo úměrná důvěře, kterou občan cítí vůči státu, ve kterém je mu dáno žít. E. Rádl říká, že národ si člověk vlastně volí.

Závěr

Úvahy Emanuela Rádla o státu československém, o demokracii i o státu jako pojmu jsou na svou dobu velmi moderní a zdá se, že některé problémy týkající se soužití národností zůstaly neřešeny. Dokladem toho je rozpad Československa v roce 1992. Apely E.Rádla na zákonodárce v otázce českých Němců nebyly vyslyšeny. Vyřešení německé otázky po druhé světové válce by však patrně bylo i pro tak radikálního myslitele, kterým E.Rádl byl, radikální přespříliš. S většinou jeho názorů i kritických pohledů lze souhlasit. Není však asi možné úplně souhlasit s jeho názorem na národ volbou. Člověk je ovlivněn určitými tradicemi, ve kterých je vychován a které vyplývají ze společné minulosti. Toto se stává jakousi jeho součástí a svým způsobem je to něco, co souvisí s pojmem národ. Člověk se může samozřejmě přihlásit v jiné zemi, např. ve Spojených státech k národu americkému, ale zcela jistě to, co si ve své osobnosti přinese, zůstane národní v původním smyslu.